

विश्वव्यापी साक्षा समस्या जलवायू परिवर्तन

- ¹पदम बहादुर श्रेष्ठ

वातावरण कानून विद्व

जलवायू परिवर्तन वातावरणको प्रमुख विषय वस्तु हो त्यसैले यसलाई बुझ्नको लागि वातावरण भनेको भन्ने बुझनु पर्दछ । “वातावरण” भन्नाले प्राकृतिक, सांस्कृतिक र सामाजिक प्रणालीहरु, आर्थिक तथा मानवीय क्रियाकलापहरु र यिनका अवयवहरु तथा ती अवयवहरुको बीचको अन्तरक्रिया तथा अन्तर सम्बन्ध सम्झनु पर्छ भनि वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ को दफा २ (क) ले परिभाषा गरिएको छ । यसै परिभाषालाई अध्ययन गर्दा समेत वातावरणको क्षेत्रमा व्यापक रहेको छ । यसै गरी Enviromental provtertion Act, 1986 of India को दफा 2 (a) ले वातावरण परिभाषा गर्दै वातावरण भन्नाले “Includes water, air, and land and the inter-relabiaship which exists among and between water, air, land, human beigns and other living creatives plant micro- organisms and properties.” बुझिन्छ भन्ने उल्लेख गरेको छ । यिनै परिभाषाको अध्यायन र वातावरणको विग्रदो अवस्थाले विश्वलाई एक बनाएको देखिन्छ किन भनि वातावरणलाई संरक्षण नगरेको खण्डमा विश्वको अतित्व नरहेकुरा स्पष्ट भै सकेको छ । यसैलाई मध्यनजर राख्दै विश्वका धनि राष्ट्र र गरिव राष्ट्रले आफ्नो देश सुहाउदो वातावरण संरक्षण गर्ने कानूनहरु बनाएको छ । यसै सन्दर्भमा नेपालले समेत विभिन्न समयमा वातावरणको समूचित विकास गरी वातावरण विनास गर्ने र नकारात्मक असर पर्ने कामलाई रोक लगाउने कानूनहरु बनेको छ । नेपालको सन्दर्भमा वातावरण संग सम्बन्धीत करिब ११४ वटा कानूनहरु छरिएर रहेको छ र नेपालको मुल संविधान अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १६ मा वातावरण तथा स्वास्थ्य सम्बन्धी हक मौलिक हकमा उल्लेख गरिएको छ तर जलवायू परिवर्तनको छुट्टै कानून अझै

¹ लेखक, अधिवक्ता, तथा राष्ट्रिय र अन्तराष्ट्रिय वातावरण कानूनको विषयमा खोज समेत अध्यायन गर्नु हुन्छ

वानिसकेको छैन । तर वातावरण संरक्षणको हैसियतले छाता कानूनको रूपमा वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ र यसको नियमावली २०५४ समेत बनेको छ ।

जलवायु परिवर्तनले वातावरणको विनाश गरी गर्ने भएकोले वातावरण क्षेत्रमा वातावरीणीय न्यायलाई समेत त्यतिकै महत्व दिएको छ, वातावरण र मानवजीवन एक अर्कोको पुरक हो स्वच्छ वातावरण भएन भनि मानव जीवन सुरक्षित रहन सक्दैन त्यसैले मानव जीवनको विकासको लागि स्वाच्छ वातावरणको अनिवार्य आवश्यकता हुन्छ, यसै सन्दर्भमा स्वच्छ वातावरण हाम्रो आवश्यकता हो भन्ने नारा धेरै देशका जन्ताहरूले अन्दोलनको रूपमा लाग्याे तर विश्वको इतिहार हेर्दा Afro-American people's Movement of warren Country of the USA मा भएको काला जातिहरूले स्वाच्छ वातावरण माग गर्दै सरकार संग चकाएको अन्दोलनमा सहभागी हुँदा आन्दोलनकारीहरू ५०० जना भन्दा बढी सन् १९८३ मा प्रहरीको पक्राउमा परेको थिए । उक्त आन्दोलनको कारण The principles of Environmental justice by the people of color Environmental leadership summit held on 24 to 27 october 1991 , in washington D.C.² यसमा १७ वटा वातावरणीय न्यायका सर्वमान्य सिद्धान्तहरू स्थापना गरिएको छ जुन आज सम्म पनि विश्व व्यापि सिद्धान्तको रूपमा प्रचलनमा रहेछ ।

यसरी जलवायु परिवर्तनको मुद्दालाई अन्तराष्ट्रिय रूपमा स्थापना गर्ने कार्य सबै देशले गरी सकेको छ र आज विश्वको देशहरू वातावरण संरक्षणगर्नको लागि कार्वन कटौती र हरित गृह ग्यास को उत्सर्जन कम गर्न लागी परेको छन । किन कि आजको जल्दो बल्दो समस्या जलवायु परिवर्तन हो । यसको समस्या एक देश, एक स्थान, क्षेत्रमा र प्रभाव नपारी विश्व ब्रावाडा लाई नै असर पार्छ । त्यसैलाई न्यूनिकरण गर्नु प्रत्येक राज्यको कर्तव्य हुनेछ , यसै सन्दर्भमा Sotokholm सम्मेलन भएको २० वर्ष पछि आयोजना गरिएको United Nations Framework Convation on Climate Change 1992, ले संसार भरि चर्चाको रूप लियो । यसमा २७ वाट सिद्धतहरू पारित गरीयो जुन बन्दधनकारी नहुने सिद्धान्त भए पनि यसको पालामा विश्वका धेरै देशहरू तयार पनि भए । नेपाल लगायत अन्य मुलुक समेत यस महासन्धिीको पक्ष राष्ट्र भए । यस सम्मेलनको मूल उद्देश्य "Stabilization of green house gas Concentration in the atmosphere at a level that would prevent demgerous at a anthropogenice, to climate change to ensure that food production is not threatend and to enable economic development to proceed in a sustainable menner. ³ यो जलवायु महासन्धीले हरित गृह प्रभाव, (Green House effcet) ,,,,,,, यसको असर कुनै एक राष्ट्र वा जातजातिले मार बेहोर्नुपर्ने नभई विश्वव्यापि

² Increasing Access to Environmental justice. Kathmandu, ICIMOD. 2007 p.5.

³ United nations frame work Convation on climate change 1992, principle 2

रूपमा यसको असर पछि त्यसको रोकथाम र त्यसको न्यूनीकरण गर्नको लागि त्यसको रोकथामको लागि अर्थात अब यो भन्दा बढी समस्या नपरोस भन्नाको खातिर UNFCCC (United Nations Framework Convention Climate Change 1992) Rio de jenerio मा सन् १९९२ आएको हो । नेपालले २१ मार्च १९९४ र २ मे १९९४ मा अनुमोदन समेत गरिसकेको छ ।⁴

जलवायु परिवर्तनको समस्या एक राष्ट्रको मात्र नै यो विश्वव्यापी समस्या हो भन्ने स्वीकार भै सकेको सन्दर्भमा जलवायुको परिवर्तनले गर्दा आज विश्व वातावरण संरक्षणको लागि एउटै निति र एउटै कार्य योजना बनाउनु पर्ने महसुस गरी समय समयमा क्षेत्रिय स्तर र अन्तराष्ट्रिय स्तरमा जलवायु परिवर्तनको रोकथाम सम्बन्धी सम्मेलन, गोष्ठीहरु भैरहेको छ । तर खासै उपलब्धी प्राप्त भएको छैन, विश्वमा देखा परेको कार्वन उत्सर्जन मध्ये २५% कार्वन उत्सर्जन अमेरीकाले मात्र गर्छ भनि नेपालले ०.०२५ , अष्ट्रेलिया २० % , क्यानाडा १८%, रसिया १२%, दक्षिण कोरिया १०%, स्पेनले ९%, कार्वन उत्सर्जन गर्ने देशको सुचिमा छन यसलाई हेर्ने हो भनि विकासमूख देशको तुलानामा सयौंगुणा बढी उत्सर्जन धनि देशले गरेको छ । त्यसको प्रत्यक्ष मार अधिकाश गरिव मुलुकका जनताले भोग्नु परेको छ ।

जलवायु परिवर्तनले हुने असरहरु धेरै प्रकारका भए पनि नेपालको सन्दर्भमा मात्र हेर्ने हो भनि पनि निम्न असर देखिन्छ ।

- हिमालमा अस्वाभाविक हिउ पग्लिरहेकोले हिमताल भरिएर फुट्ने खतरा बढेको छ ।
- हिमालमा हिउ कम पर्न थालेको कारणले हिमालयमा चटान देखा पर्ने थालेको छ ।
- खाद्यान्न स्रोतमा प्रभाव परेको छ ।
- नियमित समयमा बालि नपाक्नु
- समयमा वर्षाद नहुनु र प्राकृति प्रकोपको असर देखा परि राख्नु ।
- कृषि खाद्य सुरक्षा वा जैविक विविधता, जलस्रोत स्वास्थ्य सरकारी विकास तथा पूर्वाधार निर्माणमा असर देखा पर्नु आदी ।

जलवायु परिवर्तन हुनुमा तीनवटा मुख्य कारण छन् ।⁵

- पृथ्वीको आफ्नै क्रियाकलाप बाट
- सूर्यको किरणहरु उर्जाहरुको रूपमा पृथ्वीमा आएपछि

⁴ United Nations, United Nations treaty servies , vol. 1760 p.79

⁵ अन्नपूर्ण पोष्ट, प्रकाशित मिति २०६१।७।१८ पृ.५

- मानविय गतिविधी

जलवायू परिवर्तन एउटा साभ्ना समस्या हो, विश्वका देशहरु जलवायू परिवर्तनबाट चिन्तित रहेको छ । यसको परिवर्तन जमिन, हिउ वरफ, नदीनाला समूद्र, जैविक विविधता, मानव सम्यता सम्म रहन्छ । सुर्यको किरण पृथ्वीसम्म आइपुगे पछि पृथ्वी तातिने क्रमशुरु हुन्छ । पृथ्वीमा आएको उर्जाको कतिपय हिस्सा पृथ्वीमा रहने र कतिपय हिस्सा प्रतिविम्बित भै फर्किन्छ । फर्किने हिस्सा सतहमा जम्मा हुन पुग्छ । यो क्रम सहज र विना अवरोध हुँदा पृथ्वी तातिने क्रम थिएन । यो क्रियाकलापमा अवरोध उत्पन्न हुनुमा हरित गृह ग्यासमा ब्यापक मात्रमा ग्यास जम्मा भएर हो । यसरी एकासी पृथ्वीको तापक्रम वृद्धि हुनुमा प्रमुख कारण मानविय गतिविधी नै हो भन्ने कुरामा आजको विश्व समुदाय चिन्तित रहेको भएता पनि त्यस तर्फ खासै पहल भएको छैन ।

विश्वको जनसंख्या प्रतिदिन वृद्धि भै रहेकोछ, जनसंख्या वृद्धिको कारणले वातावरणमा असर परेको छ । अर्को तर्फ धनि राष्ट्र हरुले कार्वन उत्पादन गर्न उद्योगहरु ब्यपक मात्रमा वृद्धि गरी रहेको छ तर गरिव मूलुकले त्यसको प्रभाव असर विना कारण भोगी रहेछन् । जलवायू परिवर्तन हुने कारणहरुमा प्रमुख रुपमा औद्योगिककरणको विस्तार हुन, जताभावी वन विनास गर्नु, ब्यापक सहरीकरण हुनुको कारण समेतले जलवायू परिवर्तन भै रहेछ यसरी जलवायू परिवर्तन हुन भनेको वातावरणमा असन्तुलन भएर पृथ्वीको इको सिष्टममा प्रभाव पर्नु हो । यसको समाधानको पहल चाढो भन्दा चाढो गर्नु नै विश्वको कल्याण रहने छ ।

जलवायू परिवर्तनको कारणले विश्वमा प्रभाव परिरहेको कुरालाई मध्यनजर राखी दक्षिण एशिया राष्ट्रहरुको विचमा कोपनहेगन सम्मेलनमा साभ्ना एजेण्डा तयार गर्नको लागी भनी “ Regional Climate change Conference, 31 August to 1 September 2009 मा नेपालमा भएको सम्मलेनमा १० बुदे काठमाण्डौ घोषणा पत्र जारी गरिएको थियो जसमा मुख्य रुपमा दक्षिण एशियाको Hindu Kush Himalayan क्षेत्रको जलवायू परिवर्तन सम्बन्धी छलफल भएको थियो । जसमा साभ्ना समस्याको रुपमा कोपनहेगन -१५ मा प्रस्तुत गर्ने प्रयास गरीयो ।

यि माथिको अध्यायनबाट जलवायू परिवर्तन साभ्ना एजेण्डा र साभ्ना समस्या हो भन्ने कुरामा एकमत छ तर यसको समाधान कसरी गर्ने यो प्रमुख विषय बनेको छ । कोपनहेगन -१५ , December ७-१८ , २००९ मा भएको सम्मेलनमा विश्वका विकसित देश र विकासोन्मुख राष्ट्रका प्रमुख र प्रतिनिधिहरु सहभागी भै जलवायू परिवर्तनले पार्ने असरको विषयमा साभ्ना एजेण्डा बनेको तर त्यसको समाधानको उपायमा साभ्ना एजेण्डा बनेको अवस्था छैन । यसर्थ जलवायू सम्मेलन उपलब्धिहीन भन्न सक्ने ठाउँ रहेको छ । मूलकारण यो सम्मेलनमा कुनै सहमति गर्न नसकी टुगिएको छ । सम्मेलनले निकालेका निष्कर्ष र सहमतिले कुनै पनि कानूनी स्वरुप प्राप्त

गरेनन, केवल राजनितिक घोषणाको रुपमा मात्रै सिमित राखियो । यस सम्मेलनले विकासशील र विकासोन्मुख देशको पक्षमा त बोलेको छैन यसको साथै क्योटो प्रोटोकल १९९७ लाई निरन्तरता दिने वा त्यसलाई विस्थापन गरेर नयाँ सन्धि गर्ने भन्ने विषयमा नै विवाद भै अन्त भयो । तर पनि कोपनहेगन सम्मेलन- १५ ले तिनवटा प्रमुख विषयलाई निष्कर्षका रुपमा सार्वजनिक गरेको छ । जुन निम्न छ :

१. विश्वको तापक्रमलाई अब २ डिग्री भन्दा माथि जान नदिने ।
२. हरित गृह ग्याँस उत्सर्जनमा भारी कटौती गर्ने ।
३. अतिकम विकसित देशका लागी आर्थिक सहयोग

यि माथि उल्लेखित सम्मेलनका निष्कर्ष केवल धिन देशहरुको प्रभावमा परि निर्णय भएको प्रष्ट देखिन्छ । गरिव देशको तर्फमा कुनै उल्लेख छैन केवल धनि देशले आर्थिक प्रलोभन देखाई जलवायु असरको मारमा गरिव देशहरुको जनतालाई पारेको छ । यस सन्दर्भमा सम्मेलनको निर्णय समेत कानून सरह पालन गर्नु नपर्ने भई केवल प्रतिवद्धता व्यक्त गरेको मात्र छन । यसै कारण विकासोन्मुख देशका प्रतिनिधिहरुले यस सम्मेलनलाई उपलब्धी विहीन सम्मेलन हो भन्ने ठहर गरेको छन् । यस कारणले नेपाल लगायत गरिव देशहरु १.५ डिग्री भन्दा कम हुनेगरी हरित गृह उत्सर्जन हुनु पर्छ भनि मत्र राखेकोमा २ डिग्री सम्म विश्वले तापमान रोक्न सक्छ भन्ने निष्कर्ष सम्मेलनले निकाल्नु दुखद कुरा हो ।

अन्त्यमा : जलवायु परिवर्तनको कारणले देशको अस्तित्व नै समाप्त पार्न सक्ने अवस्था विध्यमान रहेको छ । यसैले यसको रोक थामको लागी प्रत्येक धनी राष्ट्रले कार्वन र हरित गृह उत्सर्जनमा भारी भात्रमा कटौती गर्नु पर्ने छ र जलवायु परिवर्तन लाई साभा समस्याको रुपमा लिई त्यसको समाधानमा लाग्नु पर्ने छ । यसको लागी राष्ट्रिय कानून र अन्तराष्ट्रिय कानून, सन्धी , सम्झौता लाई पूर्णरुपमा पालना गर्दै जलवायु परिवर्तन गर्ने तत्व लाई कटौती गर्नु आजको समाधान र सुक्षित विषय भएकोले स्वच्छ वातावरणको रक्षा गर्दै जलवायु परिवर्तनको मारबाट जोगिन आजको साभा एजेण्डा हो । यसलाई नेपालसमेत आत्मा साथ गरेको छ तर त्यसलाई विश्व सामु आफनो दावा राखी राख्नु समेत आजको आवश्यकता रहेको छ । यसो गरेको खण्डमा मात्र जलवायु परिवर्तनलाई कम गरी राष्ट्र सुरक्षित रहन सक्छ ।